

המהפכה במושג התשובה

בתפיסתו ההלכתית וההיסטורית של הרב יהודה אלקלעי*

הרב יהודה אלקלעי כתב בלשון הרבנית היפה שהייתה נהוגה בימיו, בפרט בין רבנים ספרדים – לשון דרשנית, ספוגה מקראות ומדרשים, הלכה, אגדה, וקבלה, לשון זורמת ונלהבת. אולם הרב אלקלעי היה חדשן מופלג כמעט בכל תחום שנגע בו, החל מן החובה ללמוד וללמד לרבים כללי הדקדוק, חוקי הלשון ודרכי לימודה¹, דרך החובה לצאת מן הגלות בהיקף נרחב על ידי ארגון אסיפה כללית לכל יהודי העולם, ועד להצעה של ביטול המנהגים הנפרדים בתפילה ובעבודת ה', כדי שכל ישראל יוכלו להתפלל יחד 'כמנהג ישראל'; כלשונו:

"ולא תהיה תורתנו ועבודת א-לוהינו מנהג ספרד, אשכנז, פולין, צרפת, איטליא, וכדומה – כי אם מנהג ישראל. תורה אחת ומשפט אחד."
(סוף 'פתח כחודה של מחט', כתבי הרב אלקלעי, כרך ב', עמ' 353)

במקום אחר מוצא הרב אלקלעי "עוד רעה חולה בינינו", כי אפילו בקריאת התורה ובתפילה אנו מחולקים במבטא ובהגייה. הוא מפרט את ההבדלים בין ספרדים לאשכנזים, ומוסיף:

"מי יודע איזה יכשר, הזה או זה?! – אבל על כל פנים בוודאי הגמור לא לרצון ה' הוא שכל כך נהיה מחולקים ומפורדים, שלא נוכל לקרוא פסוק אחד, או דיבור אחד כאחד, או להתפלל יחד! וזה אינו עיקר מעיקרי התורה שאין לשנות! אבל אין ביד איש אחד לתקן את המעוות הזה, עד שתשוב העטרה ליושנה וימונו זקנים בעלי תושייה, שמהם תצא תורה לכל ישראל".
(כתבי הרב אלקלעי, כרך א', עמ' 247)

המהפכות ההלכתית, המחשבתית וההיסטורית של הרב אלקלעי ניכרת במיוחד בפירושו לפרשת התשובה שבתורה (דברים ל), ובהגדרותיו למושג התשובה בהלכה ובהיסטוריה. פרשת התשובה ומושג התשובה היו לציר מרכזי בתפיסתו הכוללת ובפעולתו המעשית.

* מתוך: ציון וציונות בקרב יהודי ספרד והמזרח, משגב ירושלים תשס"ב. עמ' 141 – 153.

¹ 'דרכי נועם', בתוך 'י רפאל', כתבי הרב אלקלעי, ירושלים תשנ"ה, כרך א, עמ' 1-29.

החיבור 'פנתח כחודה של מחט'² יוחד כולו לפירושו המהפכני, אך אפשר למצוא התייחסות די רחבה לנושא גם בחיבורים רבים אחרים,³ באשר זהו ציר מרכזי בהגותו ובדרכו, כאמור. בשער ההוצאה הראשונה נדפסה כותרת, שהיא תמצית חידושו:

"הפנתח יד בתשובה, אל ארץ טובה ורחבה, זוהי ביאה, זוהי שיבה, לתת לכם אחריות ותקווה, ארפא משובתם אוהבם נדבה, ולא יוסיפו לדאבה, השיבנו ה' אליך ונשובה"

כדרך למדנים, פותח הרב אלקלעי בקושיא על הרמב"ם:⁴

"מפני מה מנה... את מצוות התשובה כלאחר יד: כשיעשה תשובה חייב להתוודות...

היה לו לומר: מצוות עשה שישוב האדם אל ה' א-להיו...?"

על זה הוא משיב שפסוקי התורה (בפרט בספר דברים ובפסוקי הנביאים וגם בדברי חז"ל), ולשון הרמב"ם⁵ - כולם מדברים על תשובה מופלגת, שתתרחש באחרית הימים, "ולכן מנה רבנו את הווידוי שהוא מגדרי התשובה למצוות עשה" (קבועה), ופסוקי התורה השאירים כהבטחה לעתיד.

בשלב השני הוא מוסיף להקשות מדוע "תלה הכתוב את התשובה באחרית הימים [והרי] מצוות התשובה נוהגת בכל יום - ישוב היום שמא ימות למחר?" - וכאן הוא מגיע, בלשון תורנית רגילה ופשוטה, לעיקר חידושו הנועז והמפתיע (אפילו כיום):

"ולכן נראה לי לתרץ כי שתי תשובות הן - **תשובה פרטית ותשובה כללית**."

(*פנתח כחודה של מחט, שם, עמ' 323*)

מה שהרבו לעסוק במושגי התשובה ובהלכותיה, מימי חז"ל ועד לאחרונים, כל זה נכנס במסגרת המושג 'תשובה פרטית', ואילו 'תשובה כללית' היא 'השיבה לארץ ישראל' של העם כולו, ולכן היא תתרחש ב'אחרית הימים'⁶

² כתיבי הרב אלקלעי, כרך ב', עמ' 325-323, נכתב כנראה בשנת תר"ט (1849) ונתפרסם בתר"י (1854).

³ כבר בהקדמה לימנחת יהודה, שנדפסה בשנת תרי"ג ביקול קורא (תר"ח), כתיבי הרב אלקלעי, כרך א, ביספר החיים (תרט"ז), שם, כרך ב, ועוד.

⁴ הלכות תשובה, פרק א.

⁵ הלכות תשובה, פרק ז הלכה ה.

⁶ רעיון זה, שהפך לאבן פינה ב'אורות התשובה' להראי"ה קוק, בפרט בפרק ט"ו ובפרק י"ז, יסודו קיים כנראה אצל הרב אלקלעי. אבל אצל הראי"ה זה חלק מהתעלות העולם ומגילוי הקדושה בישראל ובעולם. אצל הרב אלקלעי הדברים פשוטים יותר, ברורים וחד משמעיים - **תשובת עם ישראל כולו, כעם אחד, לארץ ישראל**.

באבחת לשון של הגדרה חדה הפך הרב אלקלעי את מושגי התשובה והגאולה על פיהם: הגאולה תלויה אמנם בתשובה, אך לא בתשובה פרטית כי אם בתשובה הכללית, ולאמתו של דבר הן זהות – **"זוהי ביאה זוהי שיבה"**.
ובלשונו:

"תשובה פרטית, רוצה לומר, **שישוב החוטא מחטאו** על פי גדרי התשובה אשר גבלו הראשונים, הלא הם כתובים בספר 'הרוקח', ובספר 'ראשית חכמה', ובספר 'חכמת הלבבות', ודומיהן. התשובה הזאת קדמה לעולם, כדאיתא ב[תלמוד בבלי מסכת] נדרים דף לט ע"ב: 'תניא, שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם, ואלו הן – התורה והתשובה, וגן עדן וגיהנום, וכסא הכבוד, בית המקדש ושמו של משיח'. ועוד כמה וכמה מאמרי תשובה לחז"ל, הלא בספרתם. ולזאת תקרא **תשובה פרטית** מפני שנצרכת בפרטים, **לכל איש ואיש התשובה כפי חטאו** – **לפי כובד עוונו כך משקל תשובתו**".⁷

"אבל התשובה הכללית רוצה לומר, שישובו כל ישראל על ה' א-להינו לארץ נחלת אבותינו, כי הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו א-לוה,⁸ וישראל בחוצה לארץ עובדי עבודה זרה בטהרה הם,⁹ שנאמר: "ועבדתם שם א-להים מעשה ידי אדם, עץ ואבן..."¹⁰, כמו שאמר רש"י: משאתם עובדים לעובדיהם [של אלילים], כאילו אתם עובדים להם.¹⁰

התשובה הכללית הזאת ציוו עליה כל הנביאים, כמו שכתב רבנו [הרמב"ם]¹¹: 'כל הנביאים ציוו על התשובה, ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה, וכבר הבטיחה תורה שעתידין ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן, ומיד הן נגאלין'. – רוצה לומר, **תשובה כללית, שישובו ישראל לארץ הקדושה"**.

(פתח כחודה של מחט, שם, עמ' 324)

משפט אחד חריף של הראי"ה קוק, שמרבים לצטט, אולי נשען על הפשטות המוצקה של עיון התשובה הכללית לארץ ישראל, כאשר כבר החל להתממש: "ואם יבוא אדם לחדש דברים עליוניים בעסקי התשובה בזמן הזה, ואל דבר קץ המגולה ואור הישועה הזרחה לא יביט, לאיוכל לכוון שום דבר לאמיתתה של תורת אמת, כי כל זמן מאיר בתוכנתו..." (אגרות הראי"ה ב', איגרת שמע). וראה באחרית דבר ניתוח מדיק יותר.

⁷ ובאירוניה חריפה הוא מסיים את הפסקה: "ולא כל האצבעות שוות", רא בבלי גיזה סו ע"א, פסחים קיב ע"ב.
⁸ ראה בבלי, כתובות קי ע"ב; רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ה הלכה יב, ועוד.

⁹ ראה בבלי, עבודה זרה ח ע"א.

¹⁰ דברים ד, כח, ורש"י שם.

¹¹ הלכות תשובה פרק ז הלכה ה

הרעיונות המיוחדים המקופלים בדברים אלה הם :

- א. **הגלות היא חטא** ולא רק עונש. רעיון זה ידוע למדי מדברי חז"ל, אך המסקנות של הרב אלקלעי מרחיקות לכת, עם היותן פשוטות כל כך.
- ב. כיוון שהגלות היא חטא, **צריך לתקן חטא זה ולחזור בתשובה**, דהיינו **לחזור בתשובה לארץ ישראל**, ביוזמתנו, כמהלך של תשובה.
- ג. **הגלות היא חטא כללי**, כמו שהיא עונש כללי; לפיכך **התשובה – השיבה מן הגלות – צריכה להיות כללית**, וזה דבר שמוכרחים לארגן אותו כדי שיצליח.
- ד. **התשובה של 'אחרית הימים'** בתורה,¹² וזו שציוו עליה הנביאים – "שובו אלי ואשובה אליכם"¹³ – היא בעצמה **השיבה אל הארץ**, והיא בעצמה גם **הגאולה**. זהו הפירוש של 'גאולה תלויה בתשובה', כפי שיפורש להלן.

כנאמן מובהק ללשון העברית, וכמי שחיבר ספר ללימוד הלשון העברית דור שלם לפני אליעזר בן יהודה, הרב אלקלעי מבסס את פירושו על ניתוח לשוני בשפת המקרא :

"תדע לך, שהרי 'תשובה' – הוראתו הראשונה היא שישוב האדם אל המקום אשר יצא משם, כמו: 'ותשובתו הרמתה כי שם ביתו'¹⁴ – וחז"ל על דרך השאלה הניחו את השם הזה לשוב מחטאו... וכיוון שהוראתו זאת היא נצרכת למאד ונוהגת בכל מקום ובכל זמן, ודברו בה כל חכמי המוסר, והרגל נעשה טבע – כאילו לא היתה הוראה אחרת בתיבת התשובה, והוראתו הראשונה נשכחת כמת מלב – **והתשובה הכללית** היא לפי הוראתו הראשונה [של השם תשובה] **שנשוב אל הארץ אשר יצאנו משם**, כי היא **בית חיינו**".

(פתח כחודה של מחט, שם, עמ' 326)

¹² דברים ד כח; דברים ל, פס' א-ג.

¹³ מלאכי ג ז; הושע יד; ישעיהו מ ואילך; ירמיהו לא ועוד.

¹⁴ שמואל א, ז י"ז.

נשוב ונקרא את פרשת התשובה בתורה,¹⁵ על פי פירושו של הרב אלקלעי :

פירוש

[שאתה מפוזר, גולה וחוטא]

[לרצות לשוב אל הארץ]

[ולשוב בפועל אל הארץ]

[ואז כאשר תתחיל לשוב 'בהתערותא דלתתא]

[יתחיל ה' לשוב את שבותך 'בהתערותא דלעילא'

[כי התערותא דלעילא תליא בהתערותא דלתתא,¹⁶

ולפיכך הגאולה תלויה בתשובה לגמרי, שיתחילו

לשוב לארץ, ובלי זה לא תתרחש].

מקרא

"והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה

הברכה והקללה אשר נתתי לפניך

והשבת אל לבבך

בכל הגוים אשר הדיחך ה' א-להיך שמה

ושבת עד ה' א-להיך ושמעת בקלו

ככל אשר אנכי מצוך היום

אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך

ושב ה' א-להיך את שבותך

ורחמך – ושב

וקבצך מכל העמים

אשר הפיצך

ה' א-להיך המה

אם יהיה נדחך בקצה השמים

משם יקבצך ה' א-להיך

ומשם יקחך.

והביאך ה' א-להיך אל הארץ

אשר ירשו אבותיך ויךשתה

והיטבך והרבך מאבותיך"

בפירוש זה נפתרים שני הקשיים העיקריים בפרשה זו :

א. מדוע ניסחה התורה את **תשובת ישראל** את **שיבת ה'** באותו ביטוי, באותן מילים ('ושבת' – 'ושב...ושב')? לפי רוב הפירושים האוחזים בתשובה הפרטית (כאילו אין אחרת) – איך אפשר לפרש את שיבת ה' (וראה גם רש"י שם, שהקב"ה כביכול שב בעצמו מן הגלות)?! אבל לפי הרב אלקלעי יש כאן תיקון לחטא הגלות בשיבה (תשובה) זו, ולפיכך ברור הפסוק כשמש – אתם תשובו עד ה', היינו אל הארץ, וה' ישיב אתכם - כלומר, יקבץ אתכם וישיב אתכם אל הארץ מכל העמים, מכל הגלויות.

¹⁵ דברים ל, פס' א-י.

¹⁶ זוהר בראשית פב,ב.

ב. הקושי השני הביא את רמב"ן¹⁷ לפירוש מעניין ועמוק, על **מילת הלב** שהיא **סיומו של עידן הבחירה בין טוב ורע**, מפני **שלא תהיה עוד תאוות חטא**, כפי שהיתה מאז חטא האדם הראשון. ובכן הקושי הוא – מה מקום יש למילת הלבבות הערלים אחרי התשובה המופלאה שתוארה בראש הפרש, לשמוע בקול ה' "ככל אשר אנכי מצוך היום בכל לבבך ובכל נפשך" – איך ייתכן שהלבבות עדיין ערלים? אבל לפי דרכו של הרב אלקלעי נראים לי הדברים פשוטים לגמרי – ואין מקרא יוצא מידי פשוטו¹⁸ - **התשובה הראשונה היא לשוב לארץ, ומילת הלבבות הערלים צריכה לבוא בשלב אחר, מאוחר יותר, והיא מכוונת לאהבת ה'**

פירוש

[לגילוי התשובה שבארץ]

[באהבת ה']

[ואז תבוא התשובה אל המצוות]

מקרא

"ומל ה' א-להיך את לבבך ואת לבב זרעך
לאהבה את ה' א-להיך
בכל לבבך ובכל נפשך למען חייד.
ונתן ה' א-להיך את כל האלות האלה
על איבך ועל שניאך אשר ירדפוך.

ואתה תשוב ושמעת בקול ה'

ועשית את כל מצותי אשר אנוכי מצוך היום".

על דרך זו, הפרשה מדברת **בשלושה שלבים** היסטוריים של **תשובה**; **ראשית: אל הארץ, שנית: לאהבת ה', ולבסוף: אל המצוות**. אולם רוב ההוגים הדתיים הבינו שהתשובה אל המצוות היא הראשונה, ובה תלויה הגאולה, ולפיכך **נמנעו מלעסוק בשיבת ציון**. זו לפי דעתו של הרב אלקלעי הסיבה להתארכות הגלות על כל אסונותיה –

(פתח כחודה של מחט, שם,

"כיון שלא שבו לארץ נתעכבה הגאולה"

עמ' 328)

לפיכך, **כל הקצים שחישבו גדולי ישראל, ועברו – היו אמת,**

¹⁷ ראה דברים לו'; ובעקבותיו ספורנו, חזקוני ועוד.

¹⁸ ראה בבלי שבת סג ע"א, ורשב"ם לבראשית א' א'; ובראשית לו ב'.

"יחלילה לומר כי השלמים האלה שגו ברואה, כי אם שכל העיתים הללו היו עת רצון
ועת לחננה [אלא, שלא שבו לארץ]"
(שם)

הווי אומר: לא הקץ כיוזב, ולא מראות הגאולה וחשבונותיה, אלא פירושם של ישראל
לתשובה הנדרשת מהן כתנאי לגאולה, ולא היה זה מצד ה' אלא מצדנו. על פי הבנתו של
הרב אלקלעי, גם בבית שני, לאחר גלות בבל, לא באה הגאולה השלמה, רק מפני שלא עלו
כולם כחומה, כדעת ריש לקיש¹⁹.

התשובה הכללית מפורשת גם בנבואת ירמיהו, אחרי בכי רחל ותשובת ה' "ושבו בנים
לגבולם", נאמר:

הציבי לך צַיִנים, שמי לך תמרורים, שתי לַבַּד למסלה דרך הלכת, שובי בתולת ישראל,
שבי אל עריך אלה".

(ירמיהו ל"א, כ)

ברורה ומפורשת הקריאה לשוב לארץ כביטוי של תשובה, מתוך זכירת הדרך וסימניה. כה
הרבו להוציא פסוק זה מידי פשוטו במתכוון או שלא במתכוון, ולדרשו על המצוות²⁰, עד
שנשתכח פשוטו. ולא עוד אלא שהנביא גוער בבת ישראל המתביישת לשוב, או המתעצלת
לשוב²¹, עד שהוא נוזף בה:

"עד מתי תתחמקין הבת השובבה, כי ברא ה' חדשה בארץ: נקבה תסובב גברי".

(שם, פס' כ"א)

בניגוד לדרך העולם, שגבר מחזר אחרי אשה, תהיה אז מהפכה בעולם, וישראל הם שיחזרו
אחרי הקב"ה, כלומר אחרי נחלתו בארץ ישראל.

לעומת זה, את ההשקפה המקובלת שהגאולה תלויה בתשובה פרטית, מגדיר הרב אלקלעי
כבלתי סבירה לחלוטין, מפני שגם אם יעשו כל ישראל תשובה מעולה, על פי כל גדרי
התשובה, דבר שלא נעשה כבר "אלף שבע מאות ושמונים שנה מאז החורבן, גם אז לא נגיע
למעלת אבותינו, דור יוצאי מצרים", ולפיכך טען, אין אפילו לדון בכיוון הזה²².

¹⁹ ראה בבלי יומא ט ע"ב, ומתעלם מן החולקים עליו שם; ובסוגיית השבועות, בבלי כתובות קיא ע"א – ראה
'פתח כחודה של מחטי', שם, עמ' 326. וראה תיאור נרחב של העמדות ההפוכות בספרו של פרופ' א' רביצקי, הקץ
המגולה ומדינת היהודים, תל אביב תשנ"ג, פרק שני; חירות על הלוחות, תל אביב תשנ"ט, עמ' 48-11.

²⁰ ראה ספרי לפרשת עקב, סוף מג; ובדרשה ביחס לתורה – בבלי עירובין נד ע"ב, ועוד.

²¹ ראה רש"י ורד"ק לירמיהו שם.

²² 'פתח כחודה של מחטי', שם, עמ' 328.

את סוגיית התלמוד ואת מחלוקת התנאים והאמוראים על גאולה ותשובה²³, מפרש הרב אלקלעי כמובן על השיבה לארץ, לכן מובנת מאוד דעתו של ר' אליעזר: **"אם ישראל עושין תשובה, נגאלין"**, כלומר, **אם חוזרים לארץ – ה' מחזיר אותם**, ואם לאו – לא ייגאלו, כי כל זמני הגאולה הם הזדמנות לעורר את השיבה לארץ, ואם אין התעוררות לכך בישראל, יחלוף הקץ, ואין גאולה. לצערנו מובנת מאוד גם הדעה²⁴, **שאם אין עושים תשובה** [כלומר, לא עולים לארץ] **הקב"ה מעמיד להם מלך שגזרותיו קשות כהמן** [שמבקש להשמידם] **וישראל עושין תשובה** [כלומר, בורחים מפניו, ומבקשים לשוב לארץ ישראל, מלחץ הפרעות והשנאה], **ומחזירן למוטב** [לארץ ישראל]²⁵.

טעונה הסבר רק הדעה שיש קץ קצוב לגלות, כמו לאבלות – **"דיו לאבל שיעמוד באבלו"**²⁶. גם לדעה זו יש הסבר בשיטת הרב אלקלעי, וכאן אנו נדרשים לדברי קבלה. אף על פי שהרב אלקלעי שלט בקבלה והרבה להשתמש בה, הרי הוא בנה את שיטתו בעניין התשובה על פירוש המקראות והלשון העברית, על דברי הנביאים ועל דברי חז"ל, באופן שיעמוד איתן ויציב, גם בלי דברי המקובלים. אבל הוא נזקק לדברי הזוהר והמקובלים, במישרין ובעקיפין, במיוחד כדי להתמודד עם שאלה שמציקה לכל חדשן (בפרט למי שמחדש דברים שנראים כה פשוטים, אחרי שנאמרו), עד ששואלים פשוטים וחכמים: איך זה שאיש לא פירש כך לפניך? ובלשונו של הרב אלקלעי:

²³ בבלי סנהדרין צז ע"ב עד צח ע"א; ירושלמי תענית, פרק א הלכה א.

²⁴ דעת ר' יהושע או ר' אליעזר שם, תלוי בגירסה, וראה להלן הערה 38.

²⁵ כולנו עדים איך התקיימה נבואה מחרידה זו על בשרנו, ודווקא רבים משלומי אמוני ישראל היו נעולים כל כך בהבנת את התנאי לגאולה בתשובה פרטית, עד שנשארו וכלו בגזרותיו של 'המן'.

²⁶ דעת שמואל שם, ואולי גם דעת ר' יהושע כנגד ר' אליעזר – לעניות דעתי יש כאן הררים תלויים ממש בשערה, שכן 'מלך שגזרותיו קשות כהמן' מופיע כתשובה אחרי המילה **'אלא'**, בגרסת הבבלי, ובירושלמי – אחרי 'אמר לו'. לגרסת הירושלמי זו תשובת ר' אליעזר, שמסביר כיצד תתרחש הגאולה בסוף, אם ישראל לא ישובו מרצונם, ואילו לגרסת הבבלי זו תשובת ר' יהושע. נראה לי, שהמילה **'אלא'** נכתבה בתחילה בקיצור: **'אל'**, ואין בינה לבין **'אמר לו' (א"ל)** אלא מקום הגרש או הגרשיים, והנה **הררים נוראים תלויים בשערת הגרש ומיקומה**. קשה לדעת אם תחילה היה כתוב **'אל' (אמר לו)** כדרך הסוגיות, ותזוזת הגרש הולידה את **'אל'**, שהוליד את **אלא**, או שהיו שתי גרסאות מלכתחילה. מכל מקום, נראה לי ברור שהרמב"ם אחז דברי ר' אליעזר, על פי גרסת הירושלמי, אבל ויתר על הציור של 'מלך שגזרותיו קשות כהמן', והשאיר פתוחה את שאלת האופן שבו יעשו ישראל תשובה בסוף, וכלשונו: **"כל הנביאים כולן נצטוו על התשובה, ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה, וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין..."** (הלכות תשובה, פרק ז הלכה ה).

"אשר שמעתי אומרים: אילו היה העניין הזה אמת, היה נאמר מפי גדולי ישראל, ראשונים או אחרונים: – על תתמה על החפץ... אבל כך גזרה חכמתו יתברך, **שלא יתבוננו בדברים עד אחרית הימים, היינו שנת ת"ר**"²⁷. (פתח כחודה של מחט, שם, עמ' 351)

על כך כתב הרב אלקלעי בחיבורו 'שלום ירושלים', בשנת ת"ר (600 לאלף השישי) עצמה: "פירושו, אילו זכו ישראל היו נגאלים בשישים שנה הראשונים של האלף השישי, וכן **בכל שישים ושישים** – ואם לא יזכו, **סוף הקץ הוא שית מאה שנין**".

(*'שלום ירושלים', כתבי הרב אלקלעי, כרך א, מעמ' 33*)²⁸

כלומר, יש קץ אחרון על פי התלמוד ועל פי הזוהר, והוא **שנת ת"ר**. בניגוד מוחלט לכל אלה שנתפסו לאכזבה ולמשבר אחרי שנת ת"ר²⁹, הרב אלקלעי דווקא התעודד, צפה בשינויים המתרחשים בעולם (מלחמות העצמאות בבלקן ובמרכז אירופה, ממלכות יותר ליברליות במערב, ובפרט מעמדו של השר משה מונטיפיורי כ'שר היהודים בעולם', דווקא אחרי הצלחתו לבטל את עלילת הדם בדמשק, ועוד), וראה בשנת ת"ר את התחלת **התהליך**³⁰. לפיכך היה לו הסבר טוב גם ל'**עת הקצובה**' של **סוף הגלות**, כמו **סוף האבלות**, על פי סוגיית התלמוד, וגם לשאלה איש לא אמר זאת לפניו.

כאן אנו מגיעים לעיקר. הרב אלקלעי לא חידש מהלך כזה באופן תאורטי ולא חזר ללימודיו ולעיסוקיו. היו לו **מסקנות מעשיות**, והן **עיקר שיטתו**: את התשובה הפרטית מונעים כ"ד דברים, כמו שכתב הרמב"ם בפרק ד מהלכות תשובה, אבל את **התשובה הכללית מעכבים רק שני דברים: רשיונות עלייה בהסכמת מלכי הארץ, וכסף להוצאות הדרך ולפרנסה בארץ ישראל**. מכיוון שלפי דעתו אלה הם **המונעים היחידים** שמעכבים את התשובה (כלומר - הגאולה), ומכיוון **שאנו מחויבים לשוב אל ה'**, כדי להינצל מחטא הגלות (וגם 'ממלך שגזרתי קשות כהמך'), צריך למצוא את הדרך לפתור שתי בעיות קרדינליות אלה. הדרך לפתור אותן, לפי הרב אלקלעי, היא על ידי **אספת נציגים נבחרים של כל הקהילות** בכל המקומות, שיבואו למקום אחד, יקימו **קרן כספים** למימון הוצאות

²⁷ על פי דברי ר' דוסא, בבלי, סנהדרין צט ע"א, ועל פי דברי הזוהר לפרשת וירא, תמד-תמה, תעז-תעח, (במהדורת הסולם, ירושלים תשי"ד).

²⁸ לפי פירושו של 'מקדש מלך' לקי' שלום בוזאגלו על ספר הזוהר, אמסטרדם תקי"ו, ח"א; קניג ע"ב.

²⁹ ראה ספרו של א' מורנגשטרן, משיחיות וישוב ארץ ישראל במאה הי"ט, ירושלים תשמ"ה, פרקים ח, ט, עמ' 197-240.

³⁰ לדעת הרב אלקלעי, **לא מדובר על שנת ת"ר לבדה, אלא על כל המאה של ת"ר**, עד שנת 'ת"ש חס ושולם'.
החלב זועק עד כמה דייק וקלע לחוט השערה, **שבפרוס ת"ש החלה השואה האיומה!** ראה שלום ירושלים, שם, עמ' 34.

הדרך והקיום בארץ, בשלבים הראשונים, וכמובן יבחרו להם ראש, והוא ילך וייפגש עם כל מלכי הארץ, כדי לקבל רישיון לעליה יהודית המונית לארץ ישראל³¹. הנבחר הזה מטעם האספה הכללית הוא יהיה 'משיח בן יוסף' – לא פחות ולא יותר³² - והוא יפעל בדרך הטבע, כלומר בחכמת הפוליטיקה, כדי לקבל רישיון מלכי הארץ – דבר שנראה לרב אלקלעי אפשרי בהחלט בעת ההיא. ברור שהרב אלקלעי, כאיש שלחם על קדושת ישראל ותורתו בשלמות, לא ראה לנגד עיניו את העיתונאי המתבולל שחזר אל עמו, תאודור הרצל, האיש שזכה להגשים את ראשית חזונו של הרב אלקלעי, מבלי שידע זאת בעליל³³. נראה בבירור שהרב אלקלעי חשב והתכוון לר' משה מונטיפיורי. לפי דעתו, הוא היה מסוגל – בתמיכה מסיבית וגלויה של כל יהודי העולם – להשיג רשיון כזה, בעזרת גבירים יהודים בעלי מעמד והשפעה, כמו יצחק כרמיה והלורד רוטשילד, וכך מפורש בלשונו החרפה של הרב אלקלעי:

"עתידין חכמי ישראל ליתן את הדין שאינם מודיעים לשרי ישראל, שגאולתנו תלויה בבקשתם, ואינן מעוררים את אחינו בני ישראל, לתשובה כללית. ותשובת הבקשה הזאת היא לאדונינו הגדולים והאדירים, כי קרובי מלכות הם, ודבריהם נשמעים, ולהם המצוה הזאת לרחם על פליטתנו".

(כתבי הרב אלקלעי, כרך א, עמ' 206, 212, 221)³⁴

כאן הוא עובר ללשון תחנונים, חדות להט ודאגה, אולי בגלל תחושת הזמן שאוזל והולך:

³¹ איך היה נראה העולם היהודי אילו קיבלו כל גדולי התורה, ראשי הישיבות והאדמו"רים, את פירושו של הרב אלקלעי, ואת מסקנותיו, מבעוד מועד? אכן אומר הרב אלקלעי בחריפותו, שעתידיים הם ליתן את הדין. (יפתח כחודה של מחטי, שם, עמ' 334).

³² 'יפתח כחודה של מחטי, שם, עמ' 334-335.

³³ אמנם ראה י"צ זהבי, מהחתי"ם סופר ועד הרצל (תולדות הציונות בהונגריה), הספריה הציונית, ירושלים תשכ"ו, פרק יב, עמ' 264-276. לפי טענתו, רעיונותיו של הרב אלקלעי הועברו בידי תלמידו הרב יוסף נטונק לאותה סביבה/קהילה שבה גדל בנימין זאב הרצל בווינה, ואף לבית הכנסת שבו עלה לתורה כבר מצווה. לא נדע דרך הרוח, אבל אפשר ואפשר שכאשר הגיע הרצל אל 'חוף הבהירות', כלשונו בנאומו הראשון בקונגרס הציוני הראשון, והבין שהתבוללות לא תצלח, החליט "לשוב אל היהדות, עוד לפני שובנו אל ארץ היהודים", כלשונו שם, ופירוש הדבר היה לשוב אל אותם רעיונות שחלחלו בקהילת ילדותו, מבית מדרשו של הרב אלקלעי. אם אי אפשר להוכיח זאת, גם אי אפשר לשלול אפשרות כזאת.

³⁴ בדבריו בהקדמת חיבורו 'מנחת יהודה', שנכתבה לכבוד ר"מ מונטיפיורי, לאחר ביטולה של עלילת הדם בדמשק.

"הביטו וראו טובת ציפורנם של ראשונים, איך מסר נחמיה התרשטא נפשו לאהבת ארץ קברות אבותינו, כי כפשע בינו ובין המוות, כמו שאמר לו המלך [ארתחששתא]: 'מדוע פניך רעים ואתה אינך חולה, אין זה כי אם רע לב, נאיךא הרבה מאד'³⁵ – [ופירשו חז"ל] **שחשדו שנתן סם המוות בכיסו**, ומלכי הארץ ההם אינם מתונים בדיון, וחמת מלך מלאכי מוות. ולמה אדונינו האדירים לא יבקשו רחמים מאת מלכי החסד 'בעד עמנו ובעד ערי א-להינו'³⁶. **ולא יאונה אליהם רעה**, כי אוהבי הצדק והיושר הם [המלכים שבזמננו], וגאולתנו תלויה בבקשתם [את הרשיון לעלייה גדולה]".

(פתח כחודה של מחט, שם, עמ' 334)

כלומר, **איש מהם לא יסכן את חייו**, לכל היותר לא יסכימו, אבל ייתכן מאוד שיסכימו בשם רעיונות הצדק והיושר המודרניים.

דברים נרגשים אלה זורעים אור על תפיסתו הכוללת של הרב אלקלעי: תפיסה **תורנית והיסטורית-פוליטית, מציאותית וחדה**, משולבת לחלוטין בפירושו הפשוט והמהפכני למצוות התשובה ולרעיון **התשובה הכללית**; קביעת התאריך (ת"ר) על פי הקבלה, מתוך התבוננות במתרחש בעולם: ממלכות ליברליות במערב, התעוררות הלאומיות במרכז אירופה, ושר היהודים משה מונטיפיורי, שיכול לייצג את העם כולו בפני כל מלכי ארץ. נותר רק לקשור את החוטים באמצעות **אספת הנבחרים לכל העם היהודי**.

תוכניתו הציונית של הרב אלקלעי היא תוכנית מדינית, דומה עד מאוד בקוויה הכלליים לתוכנית הציונית³⁷ אך **יונקת כולה מן המקרא, הפרשנות, המדרש, דברי חז"ל, דברי ראשונים ואחרונים, דברי הלכה, אגדה וקבלה**³⁸.

האם בגלל זה נגזר דינה להידחות דור שלם – **דחייה קריטית מבחינה היסטורית?** הרב אלקלעי עצמו הבין **עד כמה רחוקים קוראיו, וחכמי ישראל שבזמנו, מלהבין אותו**, וכל שכן **מלפעול בנחישות למטרה ההכרחית**. על כן הוא מסיים בהתנצלות, בצער, ובנחמה עתידית:

³⁵ נחמיה ב' ב. תחילת ימי בית שני.

³⁶ שמואל ב', י י"ב. כדברי יואב בן צרויה.

³⁷ פרופ' בן ציון דינור סיכם אותה בספר השנה של ארץ ישראל, תרפ"ג, עמ' 479-471.

³⁸ פרופ' יעקב כ"ץ סיכם חלק זה של משנתו במאמרו 'משיחיות ולאומיות במשנתו של הרב יהודה אלקלעי',

קובץ 'שיבת ציון', מאסף לחקר הציונות, ספר ד, ירושלים תשס"ז, עמ' 41-9.

"ואילו דברי אלה נאמרו מפי גדולי ישראל, היו נאמרים ביתר שאת ויתר עוז³⁹, כי אני יודע את מיעוט ערכי, ומחוסר ספרים אני [!], ונפשי יודעת מאוד את רוע מבקרי הספרים, כי זה דרכם כסל למו⁴⁰, לתת דופי בדברי אמת ולסלף דברי צדיקים [!] – קל וחומר על עניין סתום כזה אשר נשכח כמת מלב – **ואני בתומי אלך⁴¹, כי ישרים דרכי ה', צדיקים ילכו במ ופושעים יכשלו במ⁴²**, קנאת ה' צבאות תעשה זאת⁴³ - ותהי זאת נחמתי, כי האמת יורה את דרכו, ואם לא יעשה השכל יעשה הזמן".

(פתח כחודה של מחט, שם, עמ' 351-352)⁴⁴

רק ברוח הקודש⁴⁵ יכלו דברים כאלה להאמר.

אחרית דבר: הרב אלקלעי והרב קוק

לכאורה, רעיון התשובה הכללית מתאים כל כך להגותו של הראי"ה קוק, עד שנתר רק לברר אם הכיר הרב קוק את ספריו של הרב אלקלעי ונטל מהן ביוזעין, או שמא רק כיוון את דבריו, בתעופת רוחו הגדולה, אל הרעיונות שכבר נתבססו ונקלטו באוויר התורני, ואשר ממנו צמחו גדולי ההוגים של הציונות הדתית. להלן שתי דוגמאות מן הפרק שנסדר כחותם אורות התשובה⁴⁶:

"תחיית האומה היא היסוד של בנין התשובה הגדולה, תשובת ישראל העליונה ותשובת העולם כולו שתבוא אחריה".

³⁹ על פי בראשית מט, ג.

⁴⁰ על פי תהילים מט, יד.

⁴¹ על פי תהילים לא, יג.

⁴² על פי הושע יד, י.

⁴³ על פי ישעיהו טו, ו.

⁴⁴ 'פתח כחודה של מחט', שם, עמ' 351-352, וארה שם הערה 476.

⁴⁵ ראה רמב"ם, מורה נבוכים, חלק שני, פרק מה, המדרגה השנייה.

⁴⁶ יצא לראשונה בהוצאת 'ירושלים', ערב ראש השנה תרפ"ה, בעריכת מו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל. הפרק החותם אין לו מקור בשמונה קבצים, שיצאו באלול תשנ"ט בהוצאת המשפחה, ולכן הובאו כנתינתם ב'אורות התשובה'. לעדות הרצי"ה, הקטעים נכתבו בארץ בשנים תר"פ-תרפ"ד.

"התעוררות חפצה של האומה בכללה לשוב אל ארצה, אל מהותה, אל רוחה ואל תכונתה – באמת אור של תשובה יש בה. באמת הדבר מתבטא בברור גמור בביטוייה של תורה: 'ושבת עד ה' א-להיך' – כי תשוב אל ה' א-להיך"⁴⁷.

(פרק יז; א-ב)

מכיוון שאין הראי"ה קוק מציין את מקורותיו, ברוב דבריו, אין להוכיח דבר מכך שלא נזכר שמו של הרב אלקלעי, כשם שלא נזכרו גם הרב ריינס או הרב קלישר, שבוודאי היו ידועים לו. אולם בעיון קצת יותר מעמיק נמצא שלא רק הבדלי סגנון יש כאן, אלא הבדל יסודי בשיטה, ודווקא בעניין התשובה. כדי להרגיש את הדבר אביא קטע אחר מ'אורות התשובה':

כששוכחים את הנשמה העצמית, כשמסיחים דעה מלהסתכל בתוכיות החיים הפנימיים של עצמו, הכל נעשה מעורבב ומסופק. **והתשובה הראשית**, שהיא מאירה את המחשכים מיד, היא **שישוב האדם אל עצמו, אל שורש נשמתו**, ומיד ישוב אל הא-להים, אל נשמת כל הנשמות, וילך ויצעד מעלה בקדושה ובטהרה. ודבר זה נוהג בין באיש יחידי, בין בעם שלם, בין בכל האנושות, בין בתיקון כל ההויה כולה, שקלקולה בא תמיד ממה שהיא שוכחת את עצמה. ואם היא חפצה לשוב אל ה', ואת עצמה היא אינה מכוננת **לקבץ את נידחיה**, הרי היא תשובה של רמייה, שתשא על ידי זה את שם ה' לשוא. על כן רק באמת הגדולה של **התשובה אל עצמו, ישוב האדם והעם, העולם וכל העולמים**, ההויה כולה, אל קונן, לאור באור החיים. וזהו הרז של אורו של משיח, נשמת העולם, שבהאירו **ישוב העולם לשורש ההויה**, ואור ה' עליו יגלה. וממקור **התשובה הגדולה הזאת**, ישאב האדם את חי הקודש של **התשובה האמיתית...**

⁴⁸ (אורות התשובה פרק טו)

שיטת הראי"ה קוק היא הרמוניסטית, ואין בה מקום לחילוקים שכאלה בין **תשובה פרטית** לעצמה **לתשובה כללית** לעצמה. **שיבת האומה אל ארצה, ושיבת היחיד אל נשמתו העצמית, ושיבת האנושות וכל ההויה אל מקור הנשמות כולן**, כל אלה פועלים על פי **מתכונת אחת**, קבועה וכוללת: **השיבה אל העצמיות**.

⁴⁷ דברים לפסי' ב, י.

⁴⁸ העתקתי את הקטע על פי מקורו בקובץ ח' משמונה קבצים, ריג (באורות התשובה נדפס בשינויים קלים, בחוספת ארבע מילים ובשינוי מילה אחת, ואין בהם כדי לשנות משמעות לעניינו).

על פי הראייה קוק, **תחיית האומה בקיבוץ נידחיה** איננה אלא דוגמא של **השיבה הכוללת אל ה'עצמיות'**, וכל נשמה יחידה שחוזרת ומאירה מתוך עצמיותה באדם יחיד, הרי היא **"מכוננת בזה את עצמה לקבץ את נידחיה"**, ונידחיה הם כוחותיה כמו בניה שנתפזרו. לפיכך, **אין הבדל מהותי בין תשובת היחיד ותשובת האומה**, וגם התעלות כל עם, האנושות וההווה כולה, על פי הראייה קוק. לעומת זאת, אצל הרב אלקלעי אלה הם עולמות שונים ונפרדים במהותם. מכאן גם **הפרגמטיזם הפשוט והפוליטי של הרב אלקלעי**, לעומת **ההתבוננות השירית-פילוסופית של הראייה קוק** – רעיון 'העצמיות' מעוגן היטב בקבלת הנסתר, אבל יש לו מהלכים רחבים בפילוסופיה החדשה, ובמיוחד בהגות של העלייה השנייה, שהראייה קוק היה בעצמו בין ראשוניה. הם חתרו לתחיית האומה בשיבה אל עבודה עצמית, אל טבע הארץ, אל השפה העברית, אל התרבות הישראלית, אל השמירה וההגנה העצמית, אל הפיתוח הכלכלי שישחרר מתלות ויפתח את הכוחות העצמיים⁴⁹, ועוד ועוד. **'תשובה כללית' אצל הראייה קוק כוללת את כל התשובות בהרמוניה אחת**, ואילו **'תשובה כללית' אצל הרב אלקלעי היא מצוות קיבוץ גלויות ביוזמתו**, כתפיסה תורנית ציונית, במובנה הפשוט, הרוחני והמעשי.

גם באיגרת המפורסמת על הקשר בין תשובה לבין **'הקץ המגולה'** של ישועות ארץ ישראל, אין הראייה בא לחדש **'תשובה כללית'** של **'קיבוץ גלויות'**, אלא מביא עניין זה לידי המסקנה שגילוי התשובה האישית בזמננו לא יבוא בדרך של עוצב, סיגופים, חולשות ורפיונות, כי אם בגבורה ובשמחה, בהתאמה לאווירה של **'הקץ המגולה'**, כלומר, שוב על פי תפיסתו ההרמוניסטית את כל סוגי התשובה ;

וכך הוא כותב שם :

על דבר איגרת התשובה גדולה מאד היא תשוקתי לזכות להכינה ולסדרה כראוי ... ביחוד קשתה עלי מאד ההסברה והכיוון אל השערה עד כמה להנמיך רזי עולם ... ביסוד הכל צריכה לבוא ההסברה הכללית של בטחון התשובה ... וכל אלה הדברים לפרטיהם, עד כדי להביאם עד מקום המעשה, ולהתאימם לכל המדרגות כולן, להעלות כל בחינה של נפילה של כל אחד מישראל, עם חביב, עם קדוש, מכל מקום שהוא, מכל עמק עמקים של תחתיות ארץ, בין במעשה, בין בדעת, עד הקצה האחרון – לאור החיים, ודווקא להובילם בשמחות וגיל, בלא שום דרך עוצב, וברוח עז וגבורת רעם, במסילות קודש סלולות ומסוקולות, בכוח התגלות ניצוצי אורות של יום גאולה, המתגלה לנו בכל עת בארץ החיים, על ידי קץ המגולה של הרי ישראל הנעבדים

⁴⁹ ראה למשל דברי הראייה קוק המובאים ב'אורות', הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' י, טו (קטע ז), עט, ועוד רבים.

ונזרעים, הנושאים **פרי וענף לעם ה' אשר דרשוהו** – לברר כל אלה באופן מספיק צריך זמן הגון ופנוי...

...ואם יבוא אדם לחדש דברים עליונים בעסקי התשובה בזמן הזה, ואל דברת קץ המגולה ואור הישועה הזרוחה לא יביט, לא יוכל לכוון לשום דבר לאמיתתה של תורת אמת. כי כל זמן מאיר בתכונתו ... ודאי לא יועילו כל חשבונות העולים בלב אדם שמחשבותיו הבל, נגד עצת ה' העליונה אשר דבר טוב על ישראל, לכוון אור גאולה ודרך חיים לשאר עמו, העתידים להיות כולם שבי פשע. וכל חולשת נפש, פחדנות, רפיון רוח ומוגת לבב, כליל יחלוף. ורוח מעודד, ממלא חיי ישע ועונג ה' בגודל לבב ורוחב דעה והגיון עוז, יקח את מקומו בכל הלבבות הניגשים אל ה' בהר הקודש...

(אגרות הראיה, כרך ב', עמ' לו-לז)⁵⁰

ברור אם כן שהראייה קושר את 'הקץ המגולה' אל התשובה הפרטית, וכל התשובות כולן מאירות אצלו זו את זו, ומלמדות שבימינו צריך לבסס את התשובה על אהבה, יותר מאשר על יראה.

נקודות המפגש בין 'התשובה הכללית' בתפיסתו המהפכנית-ציונית של הרב אלקלעי, לבין 'התשובה הכללית' בתפיסתו המהפכנית-הפילוסופית-שירית של הראייה"ה קוק רבות הן, אך אין בכוחן לטשטש את ההבדל העמוק בין שתי התפיסות.

⁵⁰ הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ב, איגרת שעה, שנכתבה אל הרב יעקב משה חרל"פ.

